

بسم الله الرحمن الرحيم

مؤلفه‌های نقش مادری سیره نبوی و عرف جامع ایمانی

فاطمه حافظی^۱

چکیده

نقش مادر در تربیت فرزندان و شکل‌گیری شخصیت آن‌ها، از دیرباز در تمامی فرهنگ‌ها و ادیان مورد توجه بوده است. در سیره نبوی و عرف جامعه ایمانی نیز، به نقش مادر در تربیت فرزندان تأکید فراوانی شده است. در هر دو سیره مادر به عنوان الگو، مربی و تأمین‌کننده نیازهای عاطفی کودک شناخته می‌شود. همچنین، در هر دو، بر اهمیت تربیت دینی و اخلاقی توسط مادر تأکید شده است. با وجود شباهت‌های فراوان، تفاوت‌هایی نیز وجود دارد. این تفاوت‌ها ناشی از عوامل فرهنگی، اجتماعی، تاریخی و تفسیرهای مختلف از آموزه‌های دینی است. پس می‌توان گفت نقش مادر، یک نقش اساسی و بنیادین است که در سیره نبوی و عرف جامعه ایمانی به آن توجه ویژه‌ای شده است. ما در این مقاله برای پی بردن به عظمت یک مادر، جایگاه، مؤلفه‌های نقش مادر در سیره نبوی و عرف جامعه ایمانی پرداخته‌ایم و یافته‌های پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و جمع‌آوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای بدست آمده است.

کلیدواژه‌ها: تربیت فرزند، سیره نبوی، عرف جامعه ایمانی، نقش مادر

^۱ - طلبه حوزه علمیه فاطمه الزهرا اردکان

مقدمه

نقش مادر در تربیت فرزندان و شکل‌دهی به شخصیت آن‌ها، از دیرباز در تمامی جوامع و فرهنگ‌ها، از جمله جامعه اسلامی، موضوعی مهم و مورد توجه بوده است. در طول تاریخ، مادران به عنوان اولین و مهم‌ترین مربیان شناخته شده‌اند و نقش با ارزشی در پرورش نسل‌های آینده داشته‌اند. پیامبر اکرم (ص) در بسیاری از احادیث و سخنان خود، به جایگاه والای مادر و حقوق او بر فرزندان اشاره کرده‌اند. همچنین در عرف جامعه ایمانی، مادران به عنوان ستون خانواده و پرورش‌دهندگان نسل‌های آینده، مورد احترام و تکریم بوده‌اند.

با مطالعه نقش مادر در سیره نبوی و عرف جامعه ایمانی، می‌توان به ریشه‌های تاریخی و فرهنگی این نقش پی برد و آن را در چارچوب ارزش‌های اسلامی و انسانی بهتر درک کرد. با بررسی تغییرات اجتماعی و فرهنگی، می‌توان به چالش‌های پیش‌روی مادران در عصر حاضر پی برد و راهکارهایی برای مقابله با این چالش‌ها ارائه داد.

با توجه به تغییرات سریع اجتماعی و فرهنگی در عصر حاضر و تأثیر آن بر خانواده و تربیت فرزندان، بررسی نقش مادر در سیره نبوی و عرف جامعه ایمانی، بیش از پیش ضروری به نظر می‌رسد.

موضوع مقام مادر از دیرباز مورد توجه پیشوایان علم و دین بوده، علامه طباطبائی در تفسیر المیزان به نقش مادر و اهمیت تربیت فرزند توجه فرموده‌اند و همچنین آیت‌الله جوادی آملی، شهید مطهری در آثار خود به موضوع خانواده و تربیت دینی پرداخته‌اند. دکتر علی شریعتی و دکتر محسن غرویان در حوزه جامعه‌شناسی دین و خانواده و نقش زنان مطالعات گسترده‌ای انجام داده‌اند.

پژوهش حاضر به دنبال پاسخ‌گویی به پرسش‌های ذیل می‌باشد:

1- مؤلفه‌های نقش مادری در سیره نبوی چیست؟

2- مؤلفه‌های نقش مادری در عرف جامعه ایمانی چیست؟

1- مفهوم شناسی

گام اول در هر پژوهش ارائه تعریفی روشن از مفاهیم آن پژوهش است تا با بررسی آن‌ها فهم بهتری از موضوع حاصل شود.

1-1- سیره

سیره در زبان عربی از ماده «سیر» است، سیر یعنی حرکت، رفتن، راه رفتن، سیره بر وزن «فعله» است و در زبان عربی، دلالت بر نوع می‌کند.¹ راغب اصفهانی سیره را به معنای حالتی دانسته که انسان یا غیر انسان بر آن حالت باشد.² مطهری نیز می‌نویسد: سیره در زبان عربی از ماده «سیر» است؛ «سیر» یعنی حرکت، رفتن، راه رفتن، ولی سیره یعنی نوع و سبک رفتار، آنچه مهم است شناخت سبک رفتار پیامبر است. آن‌هایی که سیره نوشته‌اند، رفتار پیامبر را نوشته‌اند و نه سبک و اسلوب پیغمبر در رفتار را، بنابراین «سیره» به اصل رفتار و حالت اطلاق می‌گردد.³ سیره نبوی اصطلاحی است که به روش و نوع رفتار پیامبر اسلام (ص) در جنبه‌های مختلف زندگی گفته می‌شود. همچنین مرتضی مطهری، در کتاب سیری در سیره نبوی، سیره پیامبر را الگوهای رفتاری پیامبر در جایگاه یک رهبر سیاسی، مبلغ دین اسلام، قاضی، و نیز به عنوان فردی از اعضای خانواده در نوع رفتار با دیگر اعضای خانواده و در معاشرت با اصحاب خود و ... می‌داند.⁴ بنابراین سیره در اصطلاح به آن بخش از رفتار و روش عملی گفته می‌شود که از حالت وحدت بیرون آمده و به مرحله مداومت رسیده است.

1 - افرام البستانی، فرهنگ جدید، ترجمه منجد الطلاب، ص 318.

2 - اصفهانی، مفردات، ج 3، ص 340.

3 - مطهری، سیری در سیره نبوی، ص 47.

4 - مطهری، همان، ص 48-54.

1-2- مادر

«مادر» در لغت به معنای مام، والده و زن فرزنددار، آورده شده است.^۱ که به آن الفاظ «مام» هم اطلاق می‌شود ولی در اصطلاح کسی است که تربیت و پرورش فرزندان را در دوران بارداری و پس از آن برعهده دارد و برای انجام این وظیفه، بدون هیچ چشم‌داشت مادی یا معنوی کوشا است و مادر سرشار از عشق‌ورزی و گذشت است.

حضرت علی (ع) در معنای «رحمن» فرمود:

از رحمت خداوند است که چون کودک قدرت برخاستن و غذا خوردن را ندارد این نیرو را در بدن مادرش قرار داده و او را برای تربیت و نگهداریش، ملاطفت و مهربانی بخشیده و اگر قلب مادر سخت شود تربیت و نگهداری از کودک بر سایر مؤمنان واجب می‌شود...^۲.

1-3- عرف جامعه

«عرف» در جامعه‌شناسی یکی از مفاهیم بنیادی است که می‌تواند به تنظیم رفتار اجتماعی افراد منجر شود. عرف همان مجموعه عادات، رسوم و شیوه‌های رفتاری که در جامعه شیوع داشته و انسان‌ها با نظارت عقل آن را قبول کرده‌اند.^۳

برخی از جامعه‌شناسان به قوانین نیز عرف می‌گویند. و معتقدند که قوانین همان عرف‌هایی هستند که از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. و افرادی که از این عرف‌ها پیروی نکنند، باید مجازات شوند. و نیز قواعدی در بین مردم وجود دارد که اگر افرادی آن را رعایت نکنند با واکنش شدید جامعه روبه‌رو می‌شوند. به این قواعد هنجاری نیز عرف می‌گویند. مانند برهنه ظاهر شدن در

^۱ - معین، فرهنگ فارسی معین، ج 3، ص 2517.

^۲ - مجلسی، بحارالانوار، ص 248.

^۳ - صلیبا، واژه‌نامه فلسفه و علوم اجتماعی فارسی، عربی، فرانسه، ص 331.

مکان‌های عمومی، ولی نباید فراموش کنیم که عرف‌ها در جامعه ممکن است با تصویب قانونی و یا به صورت عمدی تغییر کند.^۱

1-4- جایگاه مادر در آیات و روایات

در خانواده‌هایی که شیوه زندگی آن‌ها مطابق با الگوهای اسلامی است در میان اعضای خانواده مادر بیشترین سهم تأثیرگذاری را دارد. و بارزترین و والاترین نقشی که در کلام وحیانی آمده است و مورد ستایش قرار گرفته، نقش مادری و عهده‌داری تربیت فرزندان از سوی آنان است. خداوند برای صبر و بردباری مادر، اجر و پاداش بی‌پایان قرار داده است. قرآن کریم به رنج و سختی مادر اشاره کرده است و می‌فرماید: «حَمَلَتْهُ أُمُّ كُرْهًا وَ وَضَعَتْهُ كُرْهًا وَ حَمَلُهُ وَ فِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا^۲ ...؛ مادرش او را با تحمل رنج و زحمت باردار شده و با رنج و زحمت او را زایید و دوران بارداری و بازگرفتنش از شیر سی ماه است ...»

خداوند در این آیه به زحمات فوق‌العاده مادر اشاره می‌کند. مادران در دوران بارداری، دچار سستی و ضعف می‌شوند؛ زیرا از عصاره بدن آنان جنین پرورش می‌یابد. به همین دلیل، مادران در دوران بارداری، گرفتار کمبود انواع ویتامین‌ها می‌شوند. و حق شیر دادن در دو سال مخصوص مادر است و او از کودک خود نگهداری می‌کند. تغذیه جسم و جان نوزاد در این مدت، با شیر و عواطف مادر، پیوند ناگسستنی دارد و حق نگهداری و سرپرستی را برعهده او گذارده است.^۳

پیامبر اکرم - صلی‌الله‌علیه‌وآله - در مورد جایگاه مادر می‌فرماید: «الجنة تحت اقدام الأمهات؛ بهشت زیر پای مادران است.^۴»

این حدیث اشاره به این مطلب دارد که بدون رضایت مادر نمی‌توان به بهشت و نعمت‌های بهشتی دست یافت. در نتیجه مادر در اسلام دارای مقام و ارزش بالایی می‌باشد که همه افراد باید

1 - کوئن، درآمدی به جامعه‌شناسی، ص 39.

2 - سوره احقاب، آیه 15.

3 - احمدی، مقام والدین در اسلام، ص 60.

4 - نراقی، جامع السعادات، ج 2، ص 261.

حفظ حریم‌ها و رعایت حدود الهی است. این مفهوم به صورت جامع و فراگیر به تمام ابعاد زندگی انسان گسترش یافته است.

ولی در عرف جامعه، ممکن است درک از عفت و پاکدامنی محدود به ظاهر و رفتارهای ظاهری باشد. یا ممکن است این مفاهیم با برخی باورهای سنتی و فرهنگی درهم آمیخته شده باشد. فرهنگ و سنت‌های هر جامعه بر درک و تفسیر از عفت و پاکدامنی تأثیرگذار است. با وجود تفاوت‌هایی که وجود دارد، هدف اصلی از تأکید بر عفت و پاکدامنی در هر دو سیره، حفظ کرامت انسانی، تقویت بنیان خانواده و ایجاد جامعه‌ای سالم و پاک است.

4-5- همکاری با پدر

نقش مادر در همکاری با پدر برای تربیت فرزندان در سیره نبوی و عرف جامعه ایمانی بر اهمیت همکاری و هماهنگی بین والدین برای ایجاد خانواده‌ای سالم و موفق تأکید دارد. در هر دو دوره، نقش مادر و پدر مکمل یکدیگرند و هر دو به‌عنوان الگوهای اصلی برای فرزندان شناخته می‌شود. رفتارها، گفتارها و ارزش‌های والدین، به‌طور مستقیم بر شخصیت و رفتار فرزندان تأثیر می‌گذارد. محبت و مهربانی هر دو به‌عنوان پایه و اساس تربیت فرزندان شناخته شده است. با توجه به شباهت‌های فراوان بین سیره نبوی و عرف جامعه ایمانی در مورد نقش مادر در همکاری با پدر، می‌توان گفت که همکاری و هماهنگی والدین، یک اصل اساسی در تربیت فرزندان است و به نفع همه اعضای خانواده خواهد بود.

با وجود شباهت فراوان در این نقش تفاوت‌هایی نیز وجود دارد که اغلب به دلیل عوامل فرهنگی، اجتماعی و تاریخی متفاوت در جوامع مختلف ایجاد شده است. در سیره نبوی، زن جایگاه رفیعی داشته و به‌عنوان شریک زندگی مرد، در تربیت فرزندان نقش اساسی دارد و همکاری زن و مرد در تربیت فرزندان به‌عنوان یک وظیفه مشترک در نظر گرفته شده است. ولی در برخی جوامع نقش زن به‌عنوان همسر و مادر محدود شده و بر مسئولیت‌های خانگی او تأکید بیشتری شده است و مسئولیت اصلی تربیت فرزندان برعهده مادر بوده و پدر بیشتر نقش نظارتی داشته

است. در سیره نبوی، بر روش‌های نرم و مبتنی بر محبت و تشویق تأکید شده است، ولی در برخی جوامع روش‌های تربیتی سخت‌گیرانه‌تری مورد استفاده قرار گرفته است و ممکن است نقش پدر در تربیت فرزندان با تنبیه و کنترل بیشتر همراه باشد. سیره نبوی، یک الگوی جهانی و فراتر از فرهنگ‌ها و سنت‌های خاص است. فرهنگ و سنت‌های هر جامعه، بر نقش زن و مرد در خانواده و روش‌های تربیتی فرزندان تأثیرگذار بوده است.

این مقایسه‌ها، به معنای ارزش‌گذاری بر یک فرهنگ خاص نیست، بلکه هدف آن، نشان دادن تفاوت‌ها و شباهت‌های موجود در این زمینه است.

نتیجه گیری

نقش مادری مهارتی است که غفلت و اشتباه در آن موجب فساد و تباهی جامعه و مراقبت از آن، جامعه خیرخواه پدید می آورد. مادری فضیلتی است که در آن صداقت، مهر و صفا به عالی ترین درجه خود می رسد و در راه خیر و سعادت فرزند صرف می شود.

در هر دو سیره، مادر به عنوان مربی، الگو و تأمین کننده نیازهای کودک شناخته می شود و بر اهمیت تربیت دینی و اخلاقی توسط مادر تأکید شده است. مادران امروزی با چالش های جدیدی مانند مشغله های کاری، تغییرات فرهنگی و فناوری و رقابت های اجتماعی روبرو هستند که بر نقش آن ها تأثیر گذاشته است و نقش مادری را در طول تاریخ، دستخوش تغییراتی کرده است. با این حال، اهمیت این نقش همچنان پابرجاست. مادران باید به تفاوت های فردی فرزندان خود توجه کنند و روش های تربیتی متناسب با هر کودک را به کار ببرند. برقراری ارتباط مؤثر با فرزند، به مادر کمک می کند تا نیازها و مشکلات او را بهتر درک کند و به آن ها پاسخ دهد.

درنهایت، می توان گفت که نقش مادر، یکی از مهم ترین و ارزشمندترین نقش ها در جامعه است و باید به آن احترام گذاشته شود. بنابراین جامعه باید از مادران حمایت کرده و شرایطی را فراهم کند تا بتوانند به بهترین شکل ممکن محیط امن و محبت آمیز ایجاد کنند. و مفاهیم دینی و اخلاقی آموزش دهند، و شخصیت فرزندان به بهترین شکل ممکن شکل بگیرد.

منابع

• قرآن کریم.

1. ابن منظور، محمد، لسان العرب، بیروت: انتشارات در إحياء، چاپ اول، 1408 ق.
2. احسانی، محمد، مادر، معمار تربیت، بیجا: انتشارات معارف اهل بیت، چاپ اول، 1386.
3. اسحاقی، حسین، سبک زندگی فاطمی، قم: انتشارات هاجر، چاپ اول، 1394.
4. اسماعیلی یزدی، عباس، فرهنگ تربیت، قم: انتشارات دلیل ما، چاپ سوم، 1390.
5. اصفهانی، راغب، مفردات، بیروت: دارالشامیه، چاپ اول، 1412 ق.
6. افرام البستانی، فواد، فرهنگ جدید ترجمه منجد الطلاب، ترجمه: محمد بندرریگی، قم: انتشارات اسلامی، چاپ اول، 1389.
7. امینی، ابراهیم، اسلام و تعلیم و تربیت، قم: بوستان کتاب، چاپ اول، 1391.
8. رفیعی، علی، سیره فاطمی (ع)، قم: زمزم هدایت، چاپ اول، 1386.
9. شکوهی، غلامحسین، تعلیم و تربیت و مراحل آن، مشهد: انتشارات قدس رضوی، چاپ بیستم، 1383.
10. صدوق، ابوجعفر، من لا یحضره الفقیه، قم: مؤسسه ال البيت، چاپ اول، 1409 ق.
11. صلیبا، جمیل، واژه‌نامه فلسفه و علوم اجتماعی فارسی، عربی، فرانسه، ترجمه: صادق سجادی و کاظم برگ نیسی، بیجا: انتشارات وحیدی، چاپ اول، 1371.
12. قاسمی، محمدعلی، دوران طلایی تربیت، قم: انتشارات نورالزهراء، چاپ اول، 1401.
13. قائمی، علی، نقش مادر در تربیت، قم: انتشارات امیری، چاپ دوازدهم، 1370.
14. کوئن، بروسن درآمدی بر جامعه‌شناسی، ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: انتشارات نوبهار، چاپ اول، 1374.
15. مجلسی، محمدباقر، بحالانوار، بیروت: انتشارات دارالحیاء التراث عربی، چاپ اول، 1403 ق.

16. مصباح یزدی، محمدتقی، اخلاق اسلامی، قم: مؤسسه آموزشی و پرورشی امام خمینی (ره)، چاپ چهارم، 1403.
17. مطهری، مرتضی، سیری در سیره نبوی، قم: انتشارات صدرا، چاپ بیست و هفتم، 1383.
18. مظاهری، حسین، تربیت فرزند، قم: انتشارات امیری، چاپ اول، 1370.
19. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران؛ انتشارات نامن، چاپ دوم، 1386.
20. موسوی راد لاریجانی، حسین، پدر، مادر، معلم مرا خوب تربیت کن، بی‌جا: انتشارات امام‌شناسی و آثار الحجه - عجل‌الله‌تعالی فرجه - چاپ اول، 1379.
21. موسوی زنجانرودی، مجتبی، تربیت مذهبی کودک، قم: انتشارات میثم تمار، چاپ چهارم، 1381.
22. فراقی، مهدی، جامع‌السعادات، ترجمه: سید جمال‌الدین مجتبوی، قم: انتشارات حکمت، چاپ اول، 1364.
23. نعمتی، شهناز، تربیت غریزه جنسی کودکان و نوجوانان، تهران: انتشارات مهزیار، چاپ اول، 1386.